

УДК [378.091.212:316]159.9.018.2-043.84

СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Катерина Аверіна

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького***Анотація:**

Статтю присвячено науковому аналізу специфіки професійного самовизначення майбутніх фахівців-соціономів. У сучасних соціальних, економічних та політичних трансформаціях держава приділяє велику увагу питанням професійної підготовки фахівців соціономічних професій. Реформування системи вищої освіти вимагає повного перегляду як змістовної частини освітніх програм, так і освітнього середовища загалом. Аналіз наукової літератури з порушеної проблеми дає підстави твердити, що професійне самовизначення активізується не тільки на етапі оптації, а й на більш пізніх стадіях професіоналізації особистості, зокрема й у процесі навчання. Досліджено специфіку професійного самовизначення майбутніх фахівців соціономічних професій, що дало змогу виявити нові резерви ефективності їхньої підготовки. З'ясовано, що базовою характеристикою особистості майбутнього фахівця соціономічних професій є її просоціальна активність, яка розпочинається з повсякденного життя й успішно перетворюється за допомогою комплексу мотивів на професійну діяльність. Для вивчення індивідуально-психологічних особливостей майбутніх фахівців соціономічних професій у роботі було застосовано методіку багатфакторного дослідження особистості Р. Кеттелла (16PF – опитувальник) і методіку «Ціннісні орієнтації» М. Рокича.

Ключові слова:

просоціальна активність; професійне самовизначення; соціабельність; соціономічні професії; фахівці соціономічних професій.

Аннотация:

Аверина Екатерина. Специфика профессионального самоопределения будущих специалистов соционимических профессий.

Статья посвящена научному анализу специфики профессионального самоопределения будущих специалистов-социономистов. В современных социальных, экономических и политических трансформациях государство уделяет особое внимание профессиональной подготовке специалистов соционимических профессий. Реформирование системы высшего образования требует полного пересмотра как содержательной части образовательных программ, так и образовательной среды в целом. Анализ научной литературы по проблеме дает основание утверждать, что профессиональное самоопределение активизируется не только на этапе оптации, но и на более поздних стадиях професіоналізації личности, в том числе и в процессе обучения. Исследовано специфику профессионального самоопределения будущих специалистов соционимических профессий, что позволило выявить новые резервы эффективности их подготовки. Установлено, что базовой характеристикой личности будущего специалиста соционимических профессий является просоциальная активность личности, которая берет свое начало в повседневности и успешно реализуется с помощью комплекса мотивов в профессиональной деятельности. Для изучения индивидуально-психологических особенностей будущих специалистов соционимических профессий в работе были использованы методика многофакторного исследования личности Р. Кеттелла (16PF – опросник) и методика «Ценностных ориентаций» М. Рокича.

Ключевые слова:

просоциальная активность; профессиональное самоопределение; социабельность; соционимические профессии; специалисты соционимических профессий.

Resume:

Averina Kateryna. Specificity of professional self-determination of future specialists in socionomic professions.

The article is dedicated to the scientific exploration of the specifics of professional self-determination of future socionomic specialists. In modern social, economic and political transformations, the government pays great attention to professional training of socionomic professions. Reforming the higher education system leads to a full review of both the content of educational programs and the educational environment as a whole. The analysis of the scientific literature gave reasons to assert that professional self-determination is activated not only at the stage of optation, but also at later stages of professionalization of the individual, including the learning process. The specifics of professional self-determination of future specialists in socionomic professions are investigated, which allowed revealing new reserves of efficiency of their training. The basic characteristic of the personality of the future specialist in socionomic professions is established - prosocial activity of the personality, which originates in everyday life, but is successfully transformed into a professional activity through a set of motives. To study the individual psychological characteristics of future specialists in socionomic professions, the Multifactorial personality method by R. Kettell (16PF - questionnaire) and the method of M. Rokych "Value Orientations" were used.

Key words:

prosocial activity; professional training; sociability; socionomic professions; specialists in socionomic professions.

Постановка проблеми. З огляду на глибокі та швидкі соціально-економічні зміни, що відбуваються в нашій країні, демократизацію та гуманізацію суспільства, різко зростає значущість соціономічних професій, представниками яких є психологи, соціальні працівники та педагоги. Оскільки в цих сферах соціальної практики засобом професійної діяльності безпосередньо виступає особистість фахівця, потрібно приділяти пильну увагу особливостям процесу її особистісно-

професійного самовизначення й умовам освітнього середовища.

Для вітчизняної і зарубіжної педагогіки та психології загалом проблематика професійного самовизначення молодого покоління не нова. Окремі питання й аспекти цієї проблеми тією чи тією мірою вже досліджували педагоги, психологи, соціологи та філософи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз вітчизняних літературних джерел свідчить, що дослідження професійного самовизначення здійснюється в межах кількох

напрямів, серед яких слід виокремити: соціологічний (В. Водзинська, І. Кон, М. Тітми); профорієнтаційний (Є. Головаха, Є. Клімов, Н. Пряжников, П. Шавир); життєдіяльнісний (К. Абульханова-Славська, Л. Божович, М. Гінзбург); напрям професійного розвитку (А. Деркач, Т. Кудрявцев, А. Маркова, Т. Черникова, Ю. Поваренко, Е. Зеєр); напрям професійно-педагогічної підготовки студентів (В. Бондар, Н. Кузьміна, О. Кучерявий, О. Мороз, О. Савченко та ін.). У зарубіжній літературі, присвяченій порушеній проблемі, привертають до себе увагу роботи Е. Бордіна, А. Маслоу, Д. Сьюпера, Д. Тідемана, О'Хара, Дж. Холланда, Е. Шпрангера, Е. Роу, З. Фрейда, Е. Еріксона, Е. Фромма та ін.

Однак, попри зацікавленість проблемою професійного самовизначення й велику кількість робіт за цією темою, слабо розроблені теоретичні аспекти проблеми професійного самовизначення. По-перше, емпіричні дослідження в основному обмежуються молодшим юнацьким віком (етапом формування професійних намірів і вибору професії випускниками загальноосвітньої школи), тобто передбачається, що процес професійного самовизначення на більш пізніх етапах життєвого шляху або припиняється, або має для людини несуттєве значення, а тому не потребує спеціального вивчення. Але проблема професійного самовизначення залишається актуальною для людини протягом усієї професійної кар'єри. Наявність безперервного професійного самовизначення визнається багатьма дослідниками (А. Маркова, Є. Клімов, Є. Борисова, Т. Кудрявцева та ін.), які неодноразово вказували на те, що професійне самовизначення активізується не тільки на етапі оптації, а й на пізніших стадіях професіоналізації особистості, зокрема й у процесі навчання. По-друге, за достатньої розробленості проблеми професійного самовизначення спеціалістів техно-, біономічних та інших професій (військових, інженерів), а також фахівців-соціономістів, зокрема державних службовців і управлінців, відчувається дефіцит робіт, присвячених особливостям професійного самовизначення фахівців соціономічних професій; робіт, спрямованих на вивчення впливу сукупності індивідуально-психологічних і соціальних умов на особливості професійного самовизначення особистості на всіх стадіях і, зокрема, на етапі професійного навчання [3; 6]. Роботи, що характеризують якісну своєрідність професійного самовизначення студентів – майбутніх фахівців соціономічних професій (психологів, фахівців соціальної роботи та вчителів) на етапі здобуття ними вищої

професійної освіти, нечисленні й здебільшого датуються 70-90-ми роками ХХ століття, а отже, не можуть ураховувати сучасні реалії.

Формулювання цілей статті. Дослідження специфіки професійного самовизначення майбутніх фахівців соціономічних професій, що дає змогу виявити нові резерви ефективності їхньої підготовки, є, безсумнівно, актуальним, адже сучасній державі та суспільству потрібні висококваліфіковані фахівці соціономічних професій, успішна діяльність яких багато в чому визначається умовами й особливостями процесу їх професійного самовизначення. З огляду на це, метою дослідження є визначення специфіки професійного самовизначення студентів, що здобувають освіту за соціономічним профілем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників з проблеми професійного самовизначення дає змогу констатувати, що самовизначення – це складний, багатовимірний процес розвитку людини, структурними елементами якого є різні види самовизначення – особистісне, соціальне, професійне та ін., що перебувають у постійній взаємодії. У самовизначенні людина зводить у єдину смислову систему узагальнені уявлення про світ і саму себе, визначаючи сенс власного існування.

Своєю чергою, професійне самовизначення – це усвідомлений вибір індивідом професії з урахуванням своїх особистісних якостей, здібностей і можливостей, а також вимог професійної діяльності та соціально-економічних умов загалом, що виявляється в його вибірковому ставленні до світу професій і до конкретної обраної професії. Професійне самовизначення здійснюється протягом усього професійного життя людини, набуваючи найбільшої актуальності в підлітковому віці та ранній юності. Цей процес тісно пов'язаний з розвитком самосвідомості й передбачає формування системи ціннісних орієнтацій, моделювання свого майбутнього, побудову еталонів у формі ідеального образу професіонала; актуалізація професійного самовизначення особистості ініціюється різного роду життєвими подіями. Професійне самовизначення є важливою характеристикою соціально-психологічної зрілості особистості, її потреби в самореалізації та самоактуалізації [4, с. 25–28].

На процес професійного самовизначення майбутніх фахівців соціономічних професій впливають зовнішні умови (престиж професії, запит на неї, предмет праці, об'єктивна можливість здобуття її в конкретному ЗВО; вплив сім'ї, що виражається в наслідуванні професії батьків та їхньому впливі на процес ухвалення рішення про остаточний вибір

професії) і внутрішні (індивідуально-психологічні особливості особистості, її соціально-психологічні настанови, система ціннісних орієнтацій і мотивів).

На нашу думку, найбільш об'єктивним є твердження Є. Клімова, О. Борисової, Н. Пряжнікова та ін., що професійне самовизначення не зводиться до одномоментного акту вибору професії й не закінчується із завершенням професійної підготовки за обраною спеціальністю, а триває протягом усього професійного життя. Особистість постійно рефлексує, переосмислює своє професійне буття й самостверджується в професії [3; 6; 8].

Теоретичний аналіз психологічного змісту соціономічних професій свідчить, що ця група професій належить до гуманітарного типу праці і для неї характерні такі особливості:

– професійна діяльність фахівців соціономічних професій є виявом просоціальної активності, яка набуває характеру діяльності (стає вмотивованою, усвідомленою і осмисленою);

– у ній переважає суб'єкт-суб'єктна взаємодія, процеси перетворення світу людських відносин, завдяки чому вона стає максимально особистісною, тобто не відчужується від діяча;

– предметом діяльності в цих професіях є група або окрема людина;

– засобом діяльності є людина, її психічні або особистісні властивості і здібності;

– умови професійної діяльності в соціономічних професіях пов'язані з підвищеною моральною відповідальністю;

– результат праці зазвичай задається не визначеним, а у формі загального уявлення;

– продукт діяльності, по суті, не матеріальний і його практично неможливо оцінити об'єктивно, навіть більше, він може бути оцінений прямо протилежно до різних «споживачів» у різний час [6; 8].

Отже, аналіз сутності соціономічних професій дав змогу нам дійти висновку, що базовою характеристикою, «фундаментом» соціономічних професій є просоціальна активність особистості, що бере свій початок у повсякденному житті й успішно перетворюється через комплекс мотивів на професійну діяльність.

Відповідно до цілей просоціальної поведінки, діяльність фахівця соціономічної професії спрямована на досягнення таких гуманістичних і суспільних ідеалів, як добробут, здоров'я, висока якість життя, розвиток індивідів і груп у різних формаціях індивідуального та соціального життя [5].

Професійне самовизначення активізується різними подіями як на етапі оптації, так і на пізніших стадіях професіоналізації особистості (закінчення загальноосвітньої школи, професійно-технічного закладу освіти, підвищення кваліфікації, зміна місця проживання, атестація, звільнення з роботи тощо). Для майбутніх фахівців соціономічних професій характерні як загальні, так і окремі індивідуально-психологічні особливості та соціальні умови професійного самовизначення, залежно від типу спеціальності.

До загальних належать:

– соціабельність, орієнтація на процес професійної діяльності, переважання альтруїзму над егоїзмом;

– домінантні цінності – здоров'я, упевненість у собі, свобода й матеріально забезпечене життя;

– професіоналізм, компетентність, толерантність, відповідальність – найбільш важливі якості «ідеального» фахівця соціономічних професій (здебільшого уявлення про специфіку своєї спеціальності формується у студентів протягом першого року навчання). Водночас є впевненість у відповідності своїх особистісних характеристик вимогам професії.

До окремих особливостей належать такі:

– експресивність, толерантність, спрямованість на владу, значущість такої цінності, як активне життя. Майбутні соціальні працівники, обираючи професію, керуються насамперед прагненням розвивати свої сили і здібності; значущими умовами вибору професії для них є низький конкурс під час вступу до ЗВО і неможливість здобути більш бажану професію;

– емпатійність, поєднання прямолінійності з тактовністю в майбутніх психологів, значущими цінностями яких є життєва мудрість, цікава робота, розвиток і творчість; самостійно обираючи професію, вони прагнуть до самовдосконалення, самореалізації, сподіваючись з її допомогою розв'язати особисті проблеми;

– обережність, розважливість вирізняє студентів – майбутніх учителів; вибираючи професію, вони прагнуть до нового й незвіданого; на їхній вибір впливає неможливість здобути ту професію, яку дійсно хотілося б, а також низький конкурс; вони не вважають професію вчителя найбільш престижною [1, с. 59–68].

Зауважимо, що професійне самовизначення поділяється на більш ранне (вибір професії здійснюється у віці до 15 років включно, на початковому етапі стадії оптації) і більш пізні (після 15 років, на її завершальному етапі). Більш ранне характеризується такими індивідуально-

психологічними особливостями та соціальними умовами:

- спрямованістю на результат діяльності, свободу і працю;
- емоційною врівноваженістю, мрійливістю, радикалізмом і гнучкістю мислення;
- особливою значущістю такої цінності, як цікава робота;
- рішення про вибір професії ухвалюється самостійно, водночас помітний вплив на нього чинять престижність професії та наявність у найближчому оточенні її представників, а також такі мотиви, як бажання домогтися визнання, поваги й займатися справою, що вимагає цілковитої відданості [7, с. 23–28].

На більш пізньому етапі професійне самовизначення характеризується егоцентричною спрямованістю, прагматичністю й консерватизмом, соціабельністю; важливими цінностями стають розвиток, творчість і впевненість у собі; з'являються сумніви щодо правильності вибору (як за надходження, так і на момент опитування).

На початковий етап професійного самовизначення майбутніх фахівців соціономічних професій значно впливає сформований образ професії. Так, студенти – майбутні фахівці з соціальної роботи та психологи з вибором професії визначаються зазвичай пізніше від студентів, що навчаються професії вчителя. Майбутні вчителі на час вступу до ЗВО здебільшого мають чітке уявлення про специфіку своєї професії і можливі місця роботи, на відміну від майбутніх соціальних працівників і психологів.

Для вивчення індивідуально-психологічних особливостей майбутніх фахівців соціономічних професій застосовувалися такі методики, як методика багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла (16PF – опитувальник) і методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича.

Опитувальник Р. Кеттелла використовувався для отримання інформації про індивідуально-психологічні особливості особистості майбутніх фахівців соціономічних професій за 16 факторам, які Р. Кеттелл назвав конституційними. За результатами даних методики Р. Кеттелла було встановлено, що загалом для майбутніх фахівців характерні комунікабельність, обов'язковість, розвинена уява, реалістичність поглядів, соціабельність, готовність до співпраці, деяка схильність до почуття провини.

Майбутні фахівці з соціальної роботи вирізняються здатністю легко встановлювати громадські контакти, динамічністю, експресивністю, толерантністю, критичністю мислення; майбутні психологи – радикальністю мислення, емпатійністю, щирістю та

емоційністю, умінням поєднувати прямотинійність і тактовність; майбутні вчителі – обережністю й розважливістю, консервативністю.

Ціннісні орієнтації майбутніх фахівців соціономічних професій, виявлені в результаті опрацювання методики М. Рокича, можна умовно розділити на три групи: найбільш значущі цінності; цінності, що мають для респондентів невелике значення; найменш значущі цінності. В середньому у вибірці першу групу становлять такі цінності, як здоров'я, любов, упевненість у собі, наявність добрих і вірних друзів, свобода й матеріально забезпечене життя. До другої групи цінностей (у порядку зменшення значущості) належать: щасливе сімейне життя; розвиток; цікава робота; активне життя; суспільне визнання; пізнання; продуктивне життя; життєва мудрість. У третій, найменшій за значущістю групі, опинилися: творча діяльність; щастя інших людей, суспільства, людства загалом; розваги, краса природи й мистецтва.

Під час аналізу системи цінностей респондентів у розрізі їх майбутніх спеціальностей були виявлені достовірні відмінності. Так, наприклад, активне життя з вірогідністю до 99% є важливим для майбутніх соціальних працівників, психологів та вчителів. Першість фактора здоров'я визнають майбутні соціальні працівники і вчителі, натомість у майбутніх психологів він лише завершує собою набір першої групи цінностей (найбільш значущих). Це свідчить про те, що для них ця цінність менш значуща, ніж для решти респондентів. Така цінність, як цікава робота, є більш важливою для майбутніх психологів, аніж для майбутніх учителів і фахівців із соціальної роботи. Для майбутніх психологів наявність добрих і вірних друзів має дещо меншу значущість у житті, що можна розглядати як тенденцію стосовно майбутніх соціальних працівників і достовірністю щодо майбутніх учителів. Також можна говорити про те, що для респондентів спеціальності «Психологія» значущим є постійне фізичне й духовне вдосконалення, а для майбутніх соціальних працівників і вчителів це є тенденцією. Щасливе сімейне життя є значно важливішим для респондентів спеціальності «Соціальна робота», аніж для майбутніх психологів. Можна також твердити, що творчість для майбутніх психологів є більш значущою, аніж для майбутніх фахівців соціальної роботи та вчителів.

За результатами дослідження ми дійшли висновку про необхідність спеціальної психологічної роботи зі студентами, які здобувають освіту за соціономічним профілем.

Як рекомендації до психокорекційної роботи зі студентами щодо оптимізації процесу їх професійного самовизначення були запропоновані такі напрями: здійснення психологічного супроводу, профконсультування й проведення групових тренінгових занять. На основі формули «Хочу – Можу – Треба» (С. Рубінштейн та ін.) було розроблено тренінг формування комунікативних навичок як необхідних професійно важливих якостей фахівця соціономічних професій.

Висновки. На основі аналізу наукової літератури було встановлено, що під професійним самовизначенням розуміється вибіркоче ставлення індивіда до світу професій загалом і до конкретної обраної професії зокрема, ядром якого є усвідомлений вибір професії з урахуванням власних особливостей і можливостей, вимог професійної діяльності та соціально-економічних умов. Визначено індивідуально-психологічні особливості й соціальні умови професійного самовизначення майбутніх фахівців соціономічних професій у розрізі їх спеціальностей. Так, для студентів – майбутніх соціальних працівників важливими є суспільні контакти; у спілкуванні вони динамічні та експресивні, вирізняються критичним мисленням, терпимістю до незрозумілостей, спрямованістю на владу. Значущою цінністю для них є активне життя, а мотивом вибору професії – прагнення розвивати свої сили і здібності. Загалом на вибір ними професії впливають низький конкурс під час вступу до ЗВО і неможливість здобуття більш бажаної професії. Вступаючи на спеціальність «Соціальна робота», молоді люди мають сумніви щодо правильності цього рішення й не мають чітких уявлень як про специфіку своєї професійної діяльності, так і про можливі місця роботи. Майбутні психологи вирізняються радикальністю мислення,

схильністю до емпатії, у спілкуванні щирі та емоційні, уміють поєднувати прямолінійність з тактовністю. Серед цінностей виділяють активне життя, життєву мудрість і досвід, цікаву роботу, постійний розвиток і творчість. Важливим мотивом вибору професії є прагнення до самовдосконалення, самореалізації; значну роль відіграє також можливість розв'язати за допомогою професії особисті проблеми. Рішення про її вибір ухвалюється самостійно й без сумнівів. Планують працювати за фахом. Студентам, які навчаються професії вчителя, властива обережність, розважливості і консервативність. Серед їхніх родичів є представники цієї професії. Провідним мотивом вибору фаху є прагнення до нового й незвіданого. Особливий вплив на цей вибір чинять неможливість здобуття тієї професії, яку дійсно хотілося б мати, і низький конкурс. Вступаючи до ЗВО, студенти – майбутні вчителі мають чіткі уявлення про специфіку своєї професії й можливі місця роботи, однак мають сумніви щодо правильності вибору, оскільки професія вчителя не вважається престижною. Саме тому наявне бажання здобути другу вищу освіту й не працювати вчителем.

З урахуванням виявленого психологічного змісту професійного самовизначення майбутніх фахівців соціономічних професій та їх типологічної специфіки запропоновані рекомендації для психокорекційної роботи щодо оптимізації цього процесу у студентів: здійснення психологічного супроводу та психологічного профконсультування суб'єкта професійного самовизначення на етапі здобуття професійної освіти. Розроблено програми тренінгів професійного самовизначення і формування комунікативних навичок як необхідних професійно важливих якостей фахівця соціономічних професій.

Список використаних джерел

1. Аверіна К. С. Соціально-комунікативні аспекти розвитку соціальної активності майбутнього фахівця соціономічної професії. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2019. Вип. 2. С. 59–68.
2. Аверіна К. С., Троїцька О. М. Social activities of youth: dialogic support in cultural and educational space. *Наука і освіта: наук.-практ. журнал*. 2017. Вип. 6. С. 5–8.
3. Борисова Е. М. Профессиональное самоопределение: личностный аспект: дисс. д-ра психол. наук : 19.00.07 / Российская академия образования. Психологический институт. Москва, 1995. 411 с.
4. Браніцька Т. Р. Загальна характеристика фахівця соціономічної професії. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій університету «Україна»*. 2012. № 6. С. 25–28.
5. Вайнола Р. Х. Педагогічні засади особистісного розвитку майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 /

References

1. Averina K.S. (2019). Socio-communicative aspects of the development of social activity of the future specialist of the socionomic profession. *Scientific notes of Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. Series: Pedagogy*. Vol. 2. P. 59-68. [in Ukrainian]
2. Averina K.S., Troitska O.M. (2017). Social activities of youth: dialogic support in cultural and educational space. *Nauka i osvita: scient.-pract. journal*. Vol. 6. P. 5-8. [in Ukrainian]
3. Borysova E.M. (1995). Professional self-determination: personal aspect: diss...doc. Of psychol. sciences / Borysova Elena Mykhailovna. M. – 411 p. [in Russian]
4. Branitskaya T.R. (2012). General characteristics of a specialist in the socionomic profession. *Collection of scientific works of the Khmelnytsky Institute of Social Technologies of the University "Ukraine"*. 2012. № 6. P. 25–28. [in Ukrainian]
5. Vainola R.H. (2009). Pedagogical principles of personal development of the future social pedagogue in the process of professional training: dis. ... dr. ped. science: 13.00.04

- Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2009. 542 с.
6. Климов Е. А. Общечеловеческие ценности глазами психолога-профессионала. *Психологический журнал*. 1994. Т. 14. № 4. С. 130–136.
  7. Корчова О. М. Риторична компетентність як складник професійної підготовки соціальних педагогів. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Серія : Педагогічні науки. 2013. Вип. 22. С. 23–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2013_22_6 (дата звернення: 25.11.2020).
  8. Пряжников Н. С., Пряжникова Е. Ю. Психология труда и человеческого достоинства: учеб. пособ. для студ. вузов, обучающихся по направлению и спец. «Психология». Москва: Академия, 2003. 476 с.
- / M.P. Drahomanov National Ped. University. Kyiv. 542 p. [in Ukrainian]
  6. Klimov E.A. (1994). Universal human values through the eyes of a psychologist-professional. *Psychological Journal*. T. 14. № 4. P. 130–136. [in Russian]
  7. Korchova O.M. (2013). Rhetorical competence as a component of professional training of social teachers. *Bulletin of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University*. Series: Pedagogical sciences. Vol. 22. P. 23–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2013_22_6 (access date: 25.11.2020). [in Ukrainian]
  8. Pryazhnikov N.S., Pryazhnikova E. Yu. (2003). *Psychology of labor and human dignity: textbook for students of universities studying in the direction and speciality. "Psychology"*. Moscow: Academy. 476 p. [in Russian]

Відомості про автора:

Аверіна Катерина Сергіївна

e.s.averina11@gmail.com

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна

doi: 10.33842/22195203/2021/25/99/104

*Матеріал надійшов до редакції 16.11.2020 р.
Прийнято до друку 16.12.2020 р.*

Information about the author:

Averina Kateryna Sergiivna

e.s.averina11@gmail.com

Bogdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University
Hetmanska Str, 20, Melitopol
Zaporizhzhia reg., 72312 Ukraine

doi: 10.33842/22195203/2021/25/99/104

*Received at the editorial office 16.11.2020.
Accepted for publishing 16.12.2020.*